

Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΤΟΥ κ. MUÑOZ

Εἶχον ἤδη ἐκτυπωθῆ τάνωτέρω, ὅτε περιῆλθε μοι ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Muñoz, φέρον συμπαρασκευασμένον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν Παρισίοις βαρῶνου κ. Μιχαήλ Λαζαρόνη ὡς συνανακοινώσαντος¹. Ὁ κ. Muñoz ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ τεύχει τούτῳ δις, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος προτομὴ ἦτο πρότερον ἐντελῶς ἄγνωστος (*absolument inconnue. — Ce buste, resté jusqu' ici entièrement ignoré*)². Ὡς δὲ ὑπεθέσαμεν ἄνωτέρω³, ἡ εἰς τὸν Φιλαρέτην ἀπόδοσις δὲν προέρχεται ἐξ εὐρέσεως νέων ἀρχειακῶν μαρτυριῶν, ἀλλ' ἐκ λόγων καλλιτεχνικῶν. Ἀλλὰ τούτους δὲν νομίζομεν λίαν ἰσχυρούς. Πράγματι ὁ κ. Muñoz εἰς στήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι παρὰ τὰ κοινῶς πιστευόμενα ὁ Φιλαρέτης δὲν ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς Ῥώμην τῷ 1439, ἀλλὰ τῷ 1433, ἐκφέρει τὴν εἰκασίαν, ὅτι τῷ 1439 μετέβη εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ τινα χρόνον, ἐκ δὲ τῆς ἐπὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐπιδράσεως τῆς φλωρεντιακῆς τέχνης ἀποδέχεται ὅτι προῆλθον αἱ διαφοραὶ καὶ

¹ Un buste en bronze d'Antonio Filarete représentant l'empereur Jean Paléologue, par MM. le baron Michele Lazzaroni et Antonio Muñoz (Extrait des Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres 1907 p. 300 [—308] μετὰ δύο εἰκόνων τῆς προτομῆς. Ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου ἐπὶ τῇ ἀνακοινώσει τοῦ φυλλαδίου τούτου εἰς τὴν Α. Β. Υ., τὸν φιλότεχνον πρίγκιπα Νικέλαον.

² Ἐνθ' ἄν. σ. 3 [302] καὶ σ. 4 [303].

³ Οἱ ἀνακοινοῦντες λέγουσιν ἀπλῶς, ὅτι τὸ Μουσειον τῆς Προπαγάνδας ἀπέκτησε τὴν προτομὴν πρὸ τινῶν ἐτῶν παρὰ τινος παλαιοπώλου. Ἴδε σ. 3 [302] : sur un marché en plein vent. — s. 7 [306] : sur le marché aux antiquailles.

ποικιλίαι τῆς τεχνοτροπίας αἱ ἐκφαινόμεναι ἐν τῷ κυριωτάτῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ, τοῖς ἀναγλύφοις τῶν πυλῶν τοῦ Ἀγίου Πέτρου, ἐκτελεσθεῖσι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1433 καὶ 1447. Καὶ δυνατὸν μὲν ταῦτα νὰ ἔχωσιν οὕτως· ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσι καὶ αἱ διαφοραὶ αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῆς παραστάσεως τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Ἀγίου Πέτρου καὶ τῆ προτομῇ τοῦ Βοργιανοῦ Μουσείου, ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔργα ταῦτα ἐποιήθησαν ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γλύπτου, τοῦ Φιλαρέτη. Ἄν ὁ Φιλαρέτης ἐποίησε τὴν προτομὴν ἐξ αὐτοψίας, ὡς ἀποδέχεται ὁ κ. Μυῆοζ, ἢ αὐτοψία αὕτη ἔπρεπε νὰ γάγῃ τὸν καλλιτέχνην εἰς ὁμοίαν παράστασιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῆς Ῥώμης, τοῦθ' ὅπερ δὲν συμβαίνει, καθ' ἃ εἶδομεν ἄνωτέρω¹.

Στηρίζει δὲ ὁ κ. Μυῆοζ τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ αὐτοψίας τοῦ καλλιτέχνου εἰς τὴν ἀντωπὸν παράστασιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ἣτις καὶ ἡμᾶς ἀπησχόλησεν ἄνωτέρω². Περὶ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ὁ κ. Μυῆοζ τὰ ἐξῆς· « Ἡ προτομὴ, ὀρωμένη κατὰ κρόταφον, φαίνεται σχεδὸν ὅλως ὁμοία πρὸς τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῷ μεταλλίῳ τῷ χάριν ἐορτασμοῦ τῆς ἐνώσεως ποιηθέντι ὑπὸ τοῦ Πισανέλλου τῷ 1439³, ὅπερ ἐχρησίμευσεν εἰς ἡμᾶς⁴ πρὸς ἀσφαλῆ διάγνωσιν τῆς προτομῆς τῆς Προπαγάνδας. Ἄλλ' ἢ δυναμένη νὰ γεννηθῇ ὑπόνοια, ὅτι ἢ προτομὴ αὕτη εἶνε δυνατὸν νὰ πέρρευσεν ἐκ τοῦ προκειμένου μεταλλίου, διαλύεται ἐντελῶς, ἂν ἐξετάσωμεν τὴν προτομὴν κατ' ἔψιν· ὑπάρχει ἐν αὐτῇ προδηλότατος χαρακτήρ

¹ Ἴδε σ. 392.

² Ἴδε σ. 403.

³ Ἴδε *I. B. Supino Il medagliere Mediceo*. Ἐν Φλωρεντίᾳ 1899 Πλν. VI.

⁴ Ἄλλ' ἴδε ἄνωτέρω σ. 399. Εἰς δὲ ταύτῳτι γραφέντα προσθετόν, ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Vannutelli γενομένην διάγνωσιν τῆς προτομῆς ὡς παριστανούσης τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἤδη τῆ 26 Μαρτίου 1905 ἐπέδειξα ἐν συνεδρίᾳ τοῦ ἐν Ἀθήναις Διεθνoῦς Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου τὰς φωτογραφίας τῆς προτομῆς ταύτης, περὶ ᾧ γίνεται λόγος ἄνωτέρω ἐν σ. 400. Ἴδε *Comptes rendus du Congrès international d'Archéologie* σ. 309.

φυσικότητος καὶ τοιαύτη διαφορά τεχνοτροπίας, τοιαύτη ἐνέργεια καὶ ἔκφρασις, ὥστε ταῦτα πάντα δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν ἄλλως πλὴν ἢ ἂν φαντασθῶμεν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν εἰκόνα πεποιημένην ἐξ αὐτοψίας ».

Τέλος παραθέτω ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει τὸ μέρος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Μυῆου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν περιγραφὴν καὶ ἐκτίμησιν τῆς προτομῆς. «Ὁ Ἀντώνιος Φιλαρέτης, ὃν αἱ Πύλαι τοῦ Ἀγίου Πέτρου εἶχον ἀποκαλύψει εἰς ἡμᾶς ὡς ἐμπειρότατον σαρκογνώστην, ἀντάξιον ἀντίπαλον τοῦ Πισανέλλου, δεξιὸν περὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν χαρακτηριστικωτάτων κινήσεων τῆς σαρκὸς, παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ προτομῇ τῆς Προπαγάνδας ὡς βαθὺς παρατηρητῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἄν ἀναμετρήσωμεν τὰς δοκιμασίας τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, βασανιζομένου μὲν τὰ μέγιστα ὑπὸ τῆς μουσουλμανικῆς ἐπιδρομῆς, ἣτις εἶχεν ἐξουδενώσει τὸ κράτος αὐτοῦ, τεθλιμμένου δὲ ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων διαμαχῶν, πολιτικῶν τε καὶ θρησκευτικῶν, δυστυχοῦς δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, ὃν διέσπων συνεχεῖς διχόνοιαι, θάνεύρωμεν σύμπαντα τὸν πικρασμὸν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐν τῇ θαυμασίᾳ ταύτῃ χαλκῇ προτομῇ, ἐν ἣ ὁ Φιλαρέτης παρέστησεν αὐτὸν ἔχοντα τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην πῶς καὶ τεταπεινωμένην καὶ τὸ βλέμμα οἶονεὶ θαμβούμενον ὑπὸ τῶν δακρῦων. Ἄν ἡ περιβολὴ δὲν ἐμαρτύρει τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν, ἡ ὄψις ἐκείνη ἢ φέρουσα τὴν σφραγίδα τῆς συμφορᾶς θὰ ἐφαίνετο σχεδὸν ὡς ἡ ὄψις Χριστοῦ περιλύπου καὶ πάσχοντος. Ἡ ἰταλικὴ τέχνη ἢ πρὸ τοῦ 1450 διακρινομένη ἐπὶ τῇ φυσικῇ παραστάσει τῶν παθῶν εἶχε κατὰ προτίμησιν ἐκφράσει αἰσθήματα κραταιότερα, ψυχικὰς διαθέσεις ἀγερωχότερας, πάθη παραχωδέστερα. Ἄλλ' ὁ Φιλαρέτης ἐν τῇ προτομῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ φάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὅλως διάφορον, τὴν θλίψιν τὴν μονονουχὶ ἐγκαρτεροῦσαν, τὴν ἀπαραμύθητον πικρίαν πνεύματος μεγά-

λου καὶ εὐγενοῦς, ὑπὸ περισσῶν συμφορῶν ταλαιπωρουμένου. Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τῆς πλουσίας ἀκολουθίας τετρακοσίων περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων, εἶχε διέλθει ἐν μέσῳ τοῦ θαυμασμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν καλλιτεχνῶν, ἰδίως τῶν ζωγράφων, προστρεχόντων εἰς συνάντησιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἄφιξιν, φέρων ὑπὸ τὴν φαινομένην αὐτοῦ μεγαλοπρέπειαν ὑποκάρδιον βαθύ ἄλγος. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἤρχετο εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ὅπως ζητήσῃ βοήθειαν καὶ ἐπικουρίαν κατὰ τῆς μουσουλμανικῆς ἐπιδρομῆς, καθ' ἧς δὲν ἠδύνατο νάντεπεξέλθῃ μόνος αὐτὸς, καὶ ἠσθάνετο ἄριστα, ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ τύχῃ ἐκείνου, ὅπερ ἤρχετο νὰ ζητήσῃ. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐν τῇ συνόδῳ παρετείνοντο αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, ἤρχετο ἄγγελμα περὶ τῶν προόδων τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα ἔθνησκεν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

«Βεβαίως Εὐγένιος ὁ Δ', ὅστις ἐπεδαψίλευε φιλοφρονήσεις εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ξενιζόμενον αὐτοκράτορα, οὗ ἢ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔλευσις ἐδήλου μίαν τῶν μεγίστων ἐπιτυχιῶν τῆς ἐναντίον τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου πολιτείας τοῦ πάπα, βεβαίως, λέγω, ὁ Εὐγένιος Δ' ὑπῆρξεν ὁ παραγγείλας εἰς τὸν Φιλαρέτην τὴν κατασκευὴν τῆς προτομῆς ταύτης, ἣτις, διατηρουμένη ποτὲ ἐν πρωτοτύπῳ ἐν τινὶ τῶν παπικῶν μεγάρων τῆς Ῥώμης, ἐξώκειλε τέλος, ἄγνωστον πῶς, εἰς τὴν ἐμπολὴν τῶν παλαιοπωλῶν. Ἐκτὸς δὲ τῆς σημασίας ἣν ἔχει ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν καὶ εἰκονογραφικὴν, ἡ προτομὴ τῆς Προπαγάνδας ἔχει καὶ ἀξίαν μεγίστην διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν εἰκονικῶν παραστάσεων ἐν τῇ ἰταλικῇ τέχνῃ. Καὶ δὴ εἶνε γνωστὸν ὅποσον εἶνε δυσχερὴς ἢ μετ' ἀσφαλείας χρονολόγησις τῶν ἔργων τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ 1450. Καὶ ἔχομεν μὲν ἀρκετὰ πολυπληθῆ σειρὰν προτομῶν εἰκονικῶν τοῦ Δονατέλλου, τοῦ Verrocchio καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν· ἀλλ' οὐδὲ μία καὶν αὐτῶν ὑπάρχει, ἧς νὰ δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸν

χρόνον. Ἄλλ' ἡ ὑφ' ἡμῶν ἀνευρεθεῖσα προτομή τοῦ Φιλαρέτη ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας ἀνέρχεται ἀναγκαίως εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἔτους 1439, καθ' ὃν χρόνον ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης διέτριψεν ἐν Φλωρεντία, ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἤδη παρατηρηθέντα ἡ προτομή αὕτη εἶνε βεβαίως εἰκονικὴ παράστασις ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲ εἶνε ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν μέχρις ἡμῶν περισωθεισῶν εἰκονικῶν προτομῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος.

« Ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων καλλιτεχνικῶν τύπων, αἱ εἰκονικαὶ προτομαὶ εἶνε ἀξίαι νὰ τύχωσιν εἰδικῆς μελέτης. Οὕσαι συνήθειαι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐκκρίτου ἀρχαιότητος, φαίνονται ἐγκαταλειφθεῖσαι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, καθ' οὓς δυνάμεθα μὲν νὰ εὕρωμεν προτομάς κατὰ μίμησιν τῆς ἀρχαιότητος ἢ χρησιμευούσας ὡς λειψανοφυλάκια, ἀλλ' οὐδεμίαν δυναμένην νάνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτόχρημα εἰκονικῆς παραστάσεως. Ἄλλ' εἰς τὴν ἰταλικὴν τέχνην τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, καὶ δὴ εἰς τὴν Τοσκάναν, ἐπεφυλάσσετο ἡ τιμὴ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ εὐγενοῦς τούτου κλάδου τῆς τέχνης, οὗ ἀρχαιοτάτον δεῖγμα ἔνεκα τῆς ἀσφαλοῦς χρονολογήσεως εἶνε, τό γε νῦν ἔχον, ἡ προτομή τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου.

« Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς εἰς τὸν Φιλαρέτην, αὕτη ὑποστηρίζεται ἰσχυρῶς ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς τεχνοτροπίας πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

« Ὁ Φιλαρέτης ὑπῆρξε καλλιτέχνης ἐξαιρέτως αὐτόβουλος, καὶ θὰ ἦτο δύσκολον νὰ συσχετίσωμεν αὐτὸν πρὸς τινὰ τῶν συγχρόνων ἀριστοτεχνῶν. Διαμείνας ἐν Φλωρεντία μέχρι τοῦ 1433, ὅτε ὁ Δονατέλλος καὶ ὁ Γκιβέρτης εἶχον ἤδη παράσχει λαμπρὰ δείγματα τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῶν μεγαλοφυίας, φαίνεται μὴ διανοίξας μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν λάμψιν τῆς τέχνης αὐτῶν, τὰ δὲ πρῶτα μέρη τῆς χαλιῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἀπέχουσιν ἀπείρως ἀπὸ τῶν

ἀριστοτεχνημάτων τῶν ὑπερόχων ἐκείνων τεχνιτῶν. Ἄλλὰ κατ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας τέχνης ὁ τρόπος τοῦ Φιλαρέτη γίνεται ἐλευθερώτερος καὶ ἀδεσμότερος, ποιαί τινες ἀκαμψίαι διαλύονται, ποιαί τινες τεχνικαὶ ἀπειρίαι ἐκλείπουσι, ποιαί τινες δυσχέρειαι ὑπερνικῶνται. Ὁ καλλιτέχνης ἐμορφοῦτο μόνος καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἡμέρα τῆ ἡμέρα διὰ τῆς μελέτης τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου· ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ ἠϋξάνετο, οἱ τρόποι τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ ἐτελειοῦντο. Καὶ δὴ ἡ χαλκῆ προτομὴ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἅτε ποιηθεῖσα τῷ 1439, ἦτοι ἀκριβῶς ἐν τῇ περιόδῳ τῆς μεταμορφώσεως τῶν καλλιτεχνικῶν ροπῶν τοῦ Φιλαρέτη, καθιστάνει ἐμφανεστάτους τοὺς δισταγμοὺς τοῦ καλλιτέχνου, ἐγκαταλείποντός τινας τῶν κατὰ συνθήκην παραδεδομένων τύπων τοῦ παρελθόντος καὶ ἐνατενίζοντος εἰς τὴν φύσιν ὡσεὶ διὰ νέων ὀφθαλμῶν. Πλὴν τῆς ἐπηκριβωμένης καὶ ἀξίας θαυμασμοῦ ἀναπαραστάσεως τῆς ζωῆς παρατηροῦμεν ἐν τῇ προτομῇ σφάλματά τινα περὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἀποδεικνύοντα καταφανῶς τὸ ὀρθὸν τῆς ἡμετέρας ἀπόδοσεως αὐτῆς εἰς τὸν Φιλαρέτην. Καὶ δὴ, δεξιώτερος ὢν ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ ἀναγλύφων ἢ ἐν τῇ κατασκευῇ γλυπτῶν περιφερῶν, φαίνεται ἔχων τι τὸ ἀσταθὲς ἐν τῇ διατάξει τῶν ἐπιφανειῶν, καὶ τοποθετεῖ τὴν δεξιὰν παρεῖαν ὀλίγον τι ὀπισθιώτερον τοῦ προσήκοντός, οὕτω δὲ ὁ ὀφθαλμὸς φαίνεται πως ἐσκιασμένος, τὰς δὲ κόρας τοῦ ὀφθαλμοῦ σχεδιάζει δι' ἐλικοειδοῦς τινος γραμμῆς ἐπὶ τὸ συνθηματικώτερον, καὶ κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν δι' αὐτὸν συγκάμπτει ὑπὲρ τὸ δέον τὸν ἄνω λοβὸν τοῦ ὠτός.

« Ἄλλ' ἐξαιρουμένων τούτων τῶν ἐλαττωμάτων, ἡ θαυμασία αὕτη εἰκὼν ἐνέχει μεγίστην δύναμιν νέας ζωῆς. Ὁ Φιλαρέτης ἐκυοφόρησεν αὐτὴν ἐν μιᾷ τῶν εὐτυχιστάτων αὐτοῦ στιγμῶν. Ἐδραξε τὴν ζωὴν ἐν τῷ βλέμματι· συνέλαβε τὸν λόγον ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν περιεστοιχισμένων ὑπὸ γενείου λεπτοῦ καὶ εὐστρόφου, ἅτινα φαίνονται ἔτοιμα νᾶνοίξωσι καὶ λαλή-

σωσιν· ἀπέδωκε μετ' ἀληθείας ἀπεράντου τὸν ἐξωτικὸν πῶς καὶ τολμῶμεν εἰπεῖν, βάρβαρόν πῶς τύπον ὃν ἐξέφαινε πράγματι ἢ ὄψις Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου.

«Τοῦ λοιποῦ ἡ δόξα τοῦ Φιλαρέτη θὰ μείνη συνδεδεμένη πρὸς τὴν προτομὴν ταύτην τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου ὡς πρὸς τὸ ἀληθές αὐτοῦ ἀριστοτέχνημα, ὡς πρὸς ἓν τῶν ζωντανωτάτων ἔργων τῆς ἰταλικῆς γλυπτικῆς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος.»

Παραθέσαντες τὰς σελίδας ταύτας, δι' ὧν δικαίως καὶ καλλιπεῶς ἐξαίρεται ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῆς προτομῆς ταύτης, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὑπερβολικὰς καὶ ἐπισφαλεῖς ὑπολαμβάνομεν τὰς ψυχολογικὰς παρατηρήσεις, ἃς ἠθέλησε νὰ προσθέσῃ ὁ κ. Μυῆοz, ἀφορμώμενος ἐκ τῆς προτομῆς, κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα ἡμᾶς τὴν ἀπηρχαιωμένην ἄλλως ἐκείνην μέθοδον, ἧς εἶχε κάμει χρῆσιν ὁ Βευλέ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων τῶν πρώτων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐκ τῶν σωζομένων προτομῶν αὐτῶν¹. Πλανᾶται δ' ἄλλως ἐκλαμβάνων, ὅτι ὁ Ἰωάννης παριστάνεται φέρων τὴν αὐτοκρατορικὴν περιβολήν².

Ἐν τέλει δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἐκ τῆς ὅλης ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Μυῆοz οὐδαμῶς δύναται νὰ ὑποληφθῇ ἀσφαλές τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐποιήσας τὴν προτομὴν τοῦ Βοργιανοῦ μουσείου εἶνε ὁ Φιλαρέτης. Ἄν τοῦτο ἠλήθευεν, ὀφείλομεν νὰ ποδεχθῶμεν ἀναγκαίως, ὅτι καὶ τὸ μετάλλιον τοῦ Πισανέλλου εἶνε ἀντίγραφον τῆς προτομῆς. Ἄλλ' εἰς τοιοῦτον τολμηρὸν ἰσχυρισμὸν οὐδ' αὐτὸς ὁ κ. Μυῆοz ἐθάρρησε νὰ προβῆ. Καὶ ἴσως μὲν ὁ κ. Μυῆοz μετὰ τοῦ συνεργάτου αὐτοῦ κ. Λαζαρόνη προσθέσωσι νέα ἐπιχειρήματα περὶ τῆς ἀποδόσεως ταύτης ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτῶν συγγραφῇ περὶ τοῦ Φιλαρέτη, ἧς, ἤδη ὑπὸ τὰ

¹ Ἰδε. *Σπουδ.* II. *Δάμπρου* Νέοι ὀρίζοντες ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρευνῇ. Ἐν Ἀθήναις. 1905 σ. 10' κ. ε. καὶ ἐν ταῖς Μικταῖς σελίδι σ. 34 κ. ε.

² Ἰδε ἄνωτέρω σ. 394 καὶ 402.

πιστήρια εύρισκομένης, προαγγέλλεται ἡ προσεχῆς ἔκδοσις. Ἄλλ' οἱ δισταγμοὶ τοῦ κ. Βεντούρη, περὶ ὧν ἔγεινε λόγος ἀνωτέρω¹, πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο θὰ προκαλέσῃ οὐ μικρὰς συζητήσεις παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης ἐν Ἰταλίᾳ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΥΣΙΟΣ

¹Ἴδε σ. 402.